

היעדר וקיום הלכות טומאה וטהרה

השאלה: מדוע הופסקו מנהגי טומאה וטהרה בישראל אך המשיכו באתיופיה?

מבוא:

בימי הבית השני ריבוי מנהגי טומאה וטהרה יצרו ריחוק ופילוג בין חלקי העם ולבסוף נעלמו מקהילות ישראל. לעומת זאת ביתא ישראל המשיכו לשמור מנהגי טהרה באהבה ואחוזה כמעט עד עלותם ארצה.

האם הסיבה להבדל טמון בשנאת החינם שנוצרה כתוצאה מחומרת דיני טהרה בישראל אך לא באתיופיה? או שמא חורבן המקדש או העדר אפר פרה אדומה היו הסיבה להיעלמות דיני טהרה?

חשוב לציין שגם קהילות ביתא ישראל וגם מסורות השומרונים שהמשיכו לשמור דיני טהרה, נהגו לקיים את מצוות אפר אדומה. השומרונים עד 1358 וביתא ישראל עד 1953.

מדוע הופסקו מנהגי טומאה וטהרה בישראל אך המשיכו באתיופיה?

הדיון:

הדעות

- שנאת חינם לעומת אהבת חינם:** מנהגי טהרה בישראל יצרו שנאת חינם ולכן נפסקו. לעומת זאת באתיופיה נהגו באהבה זה ולזה וכך המשיכו על שמירת דיני טהרה. (הרב שרון) הרב יואל מציין שהריחוק ופילוג בין קבוצות נגרם ממנהגי טהרה מחמירים ולא מדין התורה או איסורי חכמים עצמם. (הרב יואל)
- חורבן המקדש:** הנימוק להפסקת מצוות הטהרה בישראל - הינו חורבן המקדש ולא שנאת חינם. לאחר החורבן נשארו רק מנהגי טהרה שאין בהם חיוב והם גרמו לשנאת חינם.
- העדר אפר פרה אדומה:** טהרת פרה אדומה נמשכה אחרי החורבן ורק העדרה גרמה להפסקת הטהרה, לעומת יהודי אתיופיה שהמשיכו לקיים הזאת אפר פרה אדומה. יש אומרים ששמירת טהרה בתפוצה רחבה נפסקה עם החורבן ורק מעטים המשיכו לשמור טהרה עד סיום אפר הפרה אדומה.

עמדה 1: שנאת חינם לעומת אהבת חינם (הרב שרון שלום והרב יואל בן נון)

על פי התורה, ישנם סוגים שונים של טומאה. יש טומאות היוצאות מן הגוף, כדוגמת נידה ובעל קרי, זב וזבה ויולדת. יש טומאת מצורע וטומאת מגע השרץ, טומאת מת ועוד. והנה זה פלא: בעוד שדיני טומאה וטהרה נשתמרו על ידי [יהודי אתיופיה](#) בקפדנות יתרה, הרי שבמסורת התלמודית הדינים הללו פסקו, ככל הנראה, בתקופת חז"ל.

מה היה הגורם שאילץ את חז"ל לצאת עם קביעה רדיקלית ש"כולנו טמאי מתים" ובכך להפסיק את נוהגי טומאה וטהרה? ומנגד, מה היה הגורם שהביא את יהודי אתיופיה לשמור בחירוף נפש ועד כדי סכנת נפשות על נוהגים אלה במשך אלפי שנים? נראה כי המצב הנורא ששרר עקב הקפדה על הלכות טומאה וטהרה, מהבחינה החברתית, בתקופה בית המקדש, היה בלתי נסבל. אנשים לא הבינו את הנימוקים לפרטי ההלכות בענייני טומאה וטהרה. הטומאה איננה לכלוך היורד במים. אין מכשיר שיכול למדוד אותה, ולא היה ניתן לפיכך לאבחן מי נושא טומאה ומי לא. ובכל זאת, היא נחשבה כעין מציאות

ממשית של "רוח טומאה", המקיימת בחפץ עצמו, וניתן להעבירה לחפץ אחר או לסלקה לחלוטין.

נגיף ההתנשאות

הדרגות השונות הקיימות במנהגי טומאה וטהרה, ככל הנראה, פגעו קשות בלכידות החברתית, ויצרו קרע בין הקבוצות השונות: בין אותם אלה מעם ישראל שהיו שייכים לדרגת טומאה גבוהה יותר, לבין מי שהשתייכו לדרגת טומאה נמוכה יותר. נוהג זה יצר מציאות חברתית בלתי נסבלת שבה אבא בשם קמצא לא יכול היה לשבת עם בנו, בר קמצא. הרצון העז לשמור את חוק התורה הביא לפגיעה קשה בערך של יחסי אנוש תקינים בין אדם לחברו.

מציאות זו, ככל הנראה, היא שהביאה את חכמי אותו הדור לקבל את ההחלטה הכה רדיקלית ש "כולנו טמאי מתיים". דיני טומאה וטהרה לא פסקו, כפי שנוהגים לטעון, בגלל היעדרה של פרה אדומה - אלא בשל היעדרם של יחסי אנוש תקינים. היה זה כבר מאוחר מכדי להציל את בית המקדש שחרב, אבל אין ספק שהחלטה זו הצליחה להביא ללכידות חברתית, לשבירת החומות, לביטול התפיסות ההיררכיות - ולמזעור הפחד והפטרנליזם בין הקבוצות השונות.

היום יש לנו הזדמנות שאסור להחמיץ, ולקבל החלטה ש"כולנו נפגעי קורונה". יש לי את הרושם שהחברה הישראלית הפכה לקצרת סבלנות, גסת רוח ובעלת פתיל קצר. צעקנות, ברוטליות, שנאה, הדרה וחוסר הבושה מאפיינים את השנה האחרונה שבה צעדנו לקלפי שלוש פעמים, והרכבת הממשלה הפכה כמעט לבלתי אפשרית.

אני חש באופן עמוק שאנו מתחילים לאבד את השיח הטבעי לשיח התחרותי. שיח מוקצן, אגרסיבי, שמסמן טובים ורעים באופן דיכוטומי, ומחלק את העולם לטמאים וטהורים, צדיקים ורשעים.

ובתוך הכאוס החברתי הזה הסתנן לו נגיף הקורונה שאינו מבחין בין שחור ללבן, בין שמאל לימין, בין יהודי לערבי, בין חרדי לחילוני, בין בכיר לזוטר, בין עשיר לעני - ובין אליטה למי שאינו אליטה. כולנו שווים, שברירים ובלתי חסינים.

וקשה לי. מדוע אנו זקוקים, מפעם לפעם, למגיפה חדשה שתשמש לנו סוג של חיסון לתחלואי החברה? מדוע אנו נדרשים למכות שיטלטלו אותנו כדי לכוון סדר חדש? הרי יש לנו היסטוריה, וממש כאן, בחצר שלנו, יש לנו גם "גניזה חיה" בדמות הקהילה האתיופית, שממנה ניתן ללמוד כיצד להתמודד עם הקורונה.

בקתת הנשים באתיופיה

דיני טומאה וטהרה עמדו במרכז חיי המשפחה היהודית באתיופיה. ככלל, "ביתא ישראל" נמנעו ממגע עם כל מה שנחשב טמא. כפרי היהודים באתיופיה מוקמו בסמוך למקורות מים זורמים, ומנהגי הטבילה התכופים היו כה בולטים, עד שאחד מכינויי הקבוצה בפי שכניהם נגע לריח המים האופייני לגופם. ההקפדה על דיני טהרה שימשה גם אמצעי לשמירה על בני הקהילה מפני היטמעות בקרב שכניהם הלא-יהודים, והבטיחה את ייחודם ואת היבדלותם.

דיני טומאה וטהרה נוגעים לכמה היבטים: טהרת חיי המשפחה וחיי האישות, המגע היומיומי עם הלא-יהודים ועם המזון, ובכלל זה השחיטה וטומאת המת.

אישה נחשבת טמאה בתקופת המחזור החודשי ולאחר לידה. בכל כפרי היהודים באתיופיה נבנתה בקתה נפרדת ששמה "בית הדם" או "בקתת הקללה" (מרג'ם גוגו). היא מוקמה בשולי הכפר היהודי או בשולי הבקתות של היהודים בכפרים המעורבים, ואליה היו פורשות נשות "ביתא ישראל" בזמן המחזור החודשי ולאחר הלידה.

חוקי הנידה נשתמרו בקפדנות רבה בהתאם לחוקי התורה, שמימושם חייב פרישה לשבעה ימים. סביב "בית הדם" הוקמה גדר אבנים שסימנה את הגבול בין האזור הטמא והאזור הטהור. בשטח הבקתה ישבו רק נשים בעת נידה והפעוטות היונקים. את המזון היו מגישים בני משפחה או חברות על כלים מיוחדים שאותם הניחו על גבי גדר אבנים. גם לאחר הלידה הייתה האישה שווה בסוכת לידה למשך 40 יום בלידת זכר ו-80 יום בלידת נקבה.

בימי המחזור החודשי ישבו הנשים בבקתה שבעה ימים. במוצאי היום השביעי היו יוצאות כדי לטבול בנהר ולהיטהר, ורק אז שבו לביתה. בבקתות הדם ומנהגי הנידה היו כה בולטים, עד שרבים ראו בהם את הסימן החיצוני העיקרי לקיומם של היהודים בכפר מעורב.

להביס את הפחד

נוהגי טומאה וטהרה תרמו בצורה ניכרת לאחוה ולשלום בית. בבסיס התפיסה של נוהגים אלה בעולמה של "ביתא ישראל", עמד ערך יסודי אחד: ערך השוויון. אין חשוב יותר וחשוב פחות, כולם חלק מהישות האלוקית בצורה שווה. כלומר, ההקפדה על מנהגי טומאה וטהרה באתיופיה היוו גורם מקדם ליחסי אנוש תקינים, ולא כפי שהיה בתקופת בית המקדש השני, גורם מפריע ומפלג.

טומאה וטהרה אינם מושגים מוחשיים, הן עוברים במגע, בקרבה ובדרכים נוספות, בדומה לנגיף הקורונה. מציאות זו מעמידה אותנו חסרי אונים, בלחץ שלא להתקרב לזולת, שלא להידבק ממנו, שלא להגיע לבידוד או להסגר. פחד זה עלול להגביר את הרצון לחפש את השעיר לעזאזל, לשנאה, כפי שחווינו בגל שנאת החרדים שהשתולל פה השבוע. לחילופין, מציאות זו עשויה להוליד דברים טובים: גורל המשותף, אחווה ושוויון כפי שהשתקף בתרבות האתיופית

המציאות החדשה מעוררת תחושה של "סוף העולם". אבל אני לא רואה את קץ האנושות. אני רואה בקורונה סוג של הזדמנות להתחלה חדשה; התכנסות לצורך יציאה בצורה נכונה לעולם, לעריכת חשבון נפש עמוק, בבחינת "שוב יום אחד לפני מיתתך".

למרות השנה הקשה שעברה החברה הישראלית, נדמה לי שבפועל יש לנו חברה נפלאה וסולידרית, המורכבת מאנשים טובים וערכיים. חלק מהחשבון נפש שלנו בעת הזאת, בין היתר, הוא לאפשר להרבה-טוב לנצח את המעט-רע שעושה הרבה רעש. לאפשר לאהבה הגדולה להביס את הפחד המכרסם בזעיר אנפין. שנזכה לימים טובים יותר, אמן.

תמיכה: (הרב יואל)

ישר כוח גדול לרב שרון שלום על מאמרו, ורק אוסיף שחומרות הטהרה בימי בית שני - גם בין החכמים, וכל שכן בין עדות ה'יחד' לעצמם וריחוק גמור מה'אחרים' - כל אלו לא היו מדיני תורה וגם לא מאיסורי חכמים, אלא מחומרות מנהג, כך שאנשים טהורים לגמרי נחשבו 'טמאים' לגמרי למי שנהגו 'טהרה' בדרגה גבוהה יותר (משנה חגיגה ב', ג), ואם נגע רבן יוחנן בן זכאי בכהן הגדול היה מחייב אותו לטבול מיד (משנה ותוספתא פרה ג', ז-ח), אף ששניהם היו טהורים, אבל בדרגה אחרת של חומרות המנהגים - וזה הנורא בעיני ומגורמי החורבן - כי אפילו החכמים שקבעו 'כל ישראל חברים ברגל' ויכולים לעלות יחד לרגל, היו מתענים על כך אחרי הרגל ב'-ה'-ב', וכל שכן אלו שפרשו מירושלים מפני שהמקדש עצמו נחשב 'טמא' בעיניהם (מגילת 'מ.מ.ת.'), בגלל פסיקות של קולא לעולי רגלים. 'אהבת חינו' תשיבנו לה' אחד (הרב יואל בן נון).

תמיכה: תגובה ממנהג הקראי

וְכָא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל וְלְשִׁבְי פֶּשַׁע בִּיעֲקֹב נָאם יוֹי"

בדומה ליהדות אתיופיה גם ביהדות הקראית נשמרים עד היום
דיני הטומאה והטהרה כפי שכתוב בתורה (פרשיות השבועות האחרונים)
למידע נוסף:

<http://www.karaite.org.il/karaite/TEHARA>

תמיכה: דעת ר' יוסי במסכת חגיגה, (רוני ביטון)

נראה לי שדברי הרב שרון (שביטול ההקפדה על גדרי הטהרה נועד גם למניעת חומות
חברתיות) מקבלים ביטוי בחגיגה כ"א ע"א:

תניא הסל וגרנותני שמילאן כלים והטבילן, בין לקודש בין לתרומה טהורין. אבא שאול אומר
לתרומה אבל לא לקודש. אי הכי תרומה נמי, למאן קאמרין חברים, חברים מידע ידעי! א"ה
קודש נמי, חזי ליה עם הארץ ואזיל מטביל, תרומה נמי חזי ליה עם הארץ ואזיל מטביל! לא
מקבלין מינייהו. קודש נמי לא נקביל מינייהו! הויא ליה איבה. תרומה נמי הויא ליה איבה! לא
איכפת ליה, דאזיל יהיב ליה לכהן עם הארץ חברה. ומאן תנא דחייש לאיבה? רבי יוסי היא,
דתניא: א"ר יוסי מפני מה הכל נאמנין על טהרת יין ושמן כל ימות השנה - כדי שלא יהא כל
אחד ואחד הולך ובונה במה לעצמו ושורף פרה אדומה לעצמו

עמדה 2: חורבן המקדש (יקהת רוזן)

לגבי עצם הטענה המרתקת של הרב שרון, לפיה גניזת רובם של דיני הטומאה נבע בגלל
הבעיות החברתיות שהם הסבו - זה חידוש גדול ומצריך הוכחה ולא רק סברא בעלמא. כי מה
לעשות שהנימוק שכתוב הוא אחר...
הנימוק הפשוט הוא שמדין התורה עפ"י פרשנות חז"ל אין שום חובה להיות טהור אלא רק
בזמן כניסה למקדש, ומכיון שאין מקדש אז (בגסות לשוננו) "אין קטע" להמשיך להישמר
בכך, למעט לעניין טהרת המשפחה.
ואצל יהודי אתיופיה וכן אצל הקראים שהילכו אחר פשט לשון הכתובים, יש ויש עניין לשמור
על טהרה ללא כל קשר לעניין המקדש, ולכן המשיכו להקפיד על דינים אלה גם בהיעדרו.

בכל אופן אהבתי את השוואתו של הרב שרון בין דיני טומאה לבין דיני מניעת הדבקה
בנגיף... אולי באמת יש פה הכנה אלוקית לקראת חזרתם הפעילה של דיני הטהרה.

קושיה: האמנם? (ארי גייגר)

לפי מה שאני יודע היו חברים שאכלו חולין בטהרה. שמירת הטהרה נמשכה בחוגים
מסוימים גם אחרי חורבן המקדש.

השלמה בין הדעות: (הרב יואל)

היא הנותנת, שאחרי חורבן המקדש נשארו רק מנהגי הטהרה, שכל קבוצה הקפידה על
דרגת טהרה משלה ו"בגדי עם הארץ [טמאים] מדרס לפרושין, ובגדי פרושין [טמאים] מדרס
לאוכלי [על טהרת] תרומה, ובגדי [אוכלי על טהרת] תרומה [טמאים] מדרס ל[אוכלי על
טהרת] הקודש" (משנה חגיגה ב', ג), וזה בדיוק מה שהפריד ופיצל את החברה היהודית עד
כדי סכנה לעצם קיומה לאורך הדורות.

עמדה 3: העדר טהרת פרה אדומה הפקיעה את הטהרה (שמשון לוינגר)

נראה לענ"ד שמה שהביא לאי יכולת להקפיד על טומאה וטהרה, היא אי היכולת להיטהר
באפר פרה אדומה אחר החורבן. אפר הפרה שהיה שמור במקדש אבד מן הסתם בעת
החורבן, ופרה אדומה חדשה לא ניתן היה לעשות באין 'פתח אהל מועד', כך שכל מי שנטמא

במת פעם אחת - נשאר טמא לעולם בטומאה החמורה ביותר ללא יכולת להיטהר. ובמשך הזמן הפכו כולם לטמאי מת ללא יכולת להיטהר.

וכאן אני מעלה את השאלה: האם ב'ביתא ישראל' נשמרה טהרת אפר פרה אדומה (כנראה מתוך סברא שבהיעדר מקדש ניתן לעשותה בכל מקום) ויכלו להיטהר מטומאת מת? ואולי סברו שיש מקום להיזהר בשאר הטומאות גם אם כבר נטמאו בטומאת מת?

עתה ראיתי ב'ויקיפדיה' ערך 'פרה אדומה' (ליד הערות 9-10), שבני 'ביתא ישראל' נהגו להיטהר בפרה אדומה עד שנות ה-70 של המאה העשרים, והפרה האדומה האחרונה נשחטה בשנת 1952,

וכנראה סברו בני 'ביתא ישראל' שההזאה 'נכח פני אהל מועד' הנזכרת בתורה אינה מעכבת, לכל הפחות כשאין מקדש, וכשם שהקריבו קרבנות במקום גלותם..

קושיה: מנהגי טהרה נעלמו לפני העדר אפר פרה (לוי יצחק חריטון)

שנינו במסכת נדה (ו ע"ב): "חבריא מדכן בגלילא", ופירש רש"י: "חבירים שבגליל מטהרים יינם לנסכים ושמן למנחות שמא יבנה בהם"ק בימיהן", והמאירי (חלה פ"ד משנה ו) כתב: "שאף לאחר חורבן היו טובלין ומזין, וכמו שאמרו ... חבריא מדכן בגלילא". הרי שאפר פרה עוד היה קיים במשך מספר דורות לאחר החורבן, ומאידך משמע שעם זאת כבר לא היתה הטהרה רווחת בישראל (כיון שביהמ"ק כבר לא עמד ולא הורגש צורך דחוף להטהר), ורק 'חברים' מיוחדים המשיכו להקפיד ע"כ. (יצוין גם שרבינו חננאל פירש את הסוגיא בנדה באופן שונה ולפי פירושו אין ראיה לנידונינו).

תמיכה: שושנה בן דור – עדות על פרה אדומה באתיופיה

אפר הפרה האדומה הייתה נהוגה באתיופיה עד לעליה בחלקים של העדה שהיו יותר מבודדים. קס מהרי נגה, ז"ל או אחיו קס שמאי נגה, ז"ל, סיפר לי שראה פרה אדומה, שהייתה אדומה, כולל התפרסות. ונאמר לי שקס טיין, ז"ל, מאזור קווארה, ירד מן המטוס עם כד של אפר הפרה האדומה

תמיכה: מאיר בר אילן – שיתוף מאמר +הפנייה למנהג השומרונים בעשיית אפר פרה אדומה.

בעבודת הדוקטור שלי [הפולמוס, עמ' 134] משנת 1982 דנתי בשריפת פרה על ידי הפלשים והעיקר: הובאו דברי ר"מ גאסטר כי השומרונים שרפו פרה אדומה בשנת 1358.

תמיכה: לעיון והרחבה בשאלת מועד הפסקת אפר פרה אדומה מומלץ לקרוא את מאמרו של אליעזר בראדט, "אימתי פסקה טהרת אפר פרה אדומה". (יוסי זיו)